особливої ролі як гарантія недопущення свавілля та забезпечення принципу верховенства права. Ефективність судового захисту повинна залишатися незмінним орієнтиром будь-якої демократичної держави навіть у надзвичайних умовах.

Література:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 04.05.2026).

3. Європейська конвенція з прав людини від 11 вересня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 06.05.2026).

4. Россіхін В. В., Россіхіна В. Г. Феномен судової системи XXI століття: трансформація, виклики та перспективи. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2025. №1 (34). С. 873–882.

DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-41

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІД СУДУ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ДО КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Фурса Світлана Ярославівна
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри міжнародного та приватного права
Київський університет права Національної академії наук України
м. Київ, Україна

Підставою для публічного обговорення актуальних проблем судового захисту прав та свобод людини і примусового виконання судових рішення стало Конституційне подання Верховного Суду щодо відповідності Конституції України [1] (конституційності) пункту 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження»[2].

Виходячи із аналізу ст. 3 Конституції України можна зробити висновок про те, що має домінувати не норма закону чи нижчий за правовим значення правовий акт, а права людини. До такого висновку можна дійти й після аналізу Конституційного подання

Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, у якому акцент ставиться на загальному положенні про «...обов'язковість виконання рішення суду, зокрема, й у примусовому порядку, але нині держава не забезпечує реальне виконання судових рішень як майнового, так і немайнового характеру, мораторій блокує виконання судових рішень, які підлягають негайному виконанню, а це означає, що порушуються права людини, втрачається заробіток чи забезпечення та ігноруються гарантії ст. 55 Конституції. Якщо рішення не виконується, це фактично нівелює саме право на справедливий суд».

Але при демократичному устрої держави, на нашу думку, не можна надавати абсолютні переваги праву окремої людини над правами та інтересами інших суб'єктів. Дійсно, з прав та інтересів окремих людей складаються права та інтереси суспільства, однак далеко не завжди права та інтереси окремої людини ідентичні правам та інтересам суспільства. Якщо при тлумаченні верховенства права керуватися *абсолютною домінантою* права людини над вимогами закону, то нівелюватиметься баланс між правами та інтересами однієї людини та правами та інтересами суспільства. Так, органи державної влади і, зокрема, Верховна Рада України є уповноваженими представниками Українського народу, тому у нашій демократичній, а не ліберальній державі, право окремої людини повинно співвідноситися з правами і інтересами інших громадян та інтересами держави.

Тому, щоб об'єктивно розібратися із мотивацією таких Подань вважаємо доцільним зупинитися на аналізі Конституційного подання Верховного Суду (далі-Подання ВС). При цьому слід враховувати повноваження судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України, а також повноваження і їх реалізацію тими органами, які мають застосовувати відповідні норми законодавства, зокрема, ст. 92 Конституції України передбачено, що виключно законами України визначаються: 14) *судоустрій, судочинство, статус суддів*; ...; *порядок виконання судових рішень*.

У Поданні ВС підіймається питання про необхідність визнання пункту 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» неконституційним. На, нашу думку, такий випадок слід розглядати як виняток, що зумовлений певними обставинами. Таку авторську думку проілюструємо на наочному прикладі. Після аналізу усієї ст. 34 Закону можна зробити висновок про необхідність визнання неконституційним не тільки п. 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження», а й всієї ст. 34 Закону, оскільки кожен з її окремих пунктів призводить до зупинення вчинення виконавчих дій. Звернемо увагу фахівців на те, що у Поданні ВС не вказано про розмір боргу та вартість підприємства, тому цілком

можливо, що мав застосовуватися й п. 4 ч. 1 ст. 34 Закону України «Про виконавче провадження». Отже, можна зробити висновок, що і його варто визнавати неконституційним і всі пункти статті 34 Закону України «Про виконавче провадження», оскільки порушується право стягувача…

Так, до розглянутої гіпотези можна висловити зауваження, що таке припущення є явним перебільшенням заявлених у Поданні ВС вимог, але ж в такому випадку слід брати до уваги конкретні умови, а не оперувати узагальненими поняттями, що певна норма закону порушує право особи на примусове виконання рішення суду. Ця норма Закону лише *відтерміновує безпосереднє примусове виконання рішення, а не заперечує право особи на примусове виконання рішення взагалі.*

При цьому, слід брати до уваги конкретний зміст норми, яку пропонується визнати неконституційною. Так, в п. 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» наведено *різні види* підприємств, державні, комунальні, господарські, а у розглянутій Верховним Судом справі фігурує лише останній вид підприємства - господарське і не зважаючи на це заявлено вимогу про визнання всього п. 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» неконституційним.

Отже, в Поданні ВС мали бути доведені певні обставини, зокрема, що в результаті застосування даної норми відбувається порушення прав та інтересів конкретного суб'єкта і це стосується не тільки акціонерного товариства, а й державних і комунальних підприємств.

Тому у матеріалах справи, що розглядалася судом, мають існувати відомості про широке правопорушення і відсутність інших варіантів захисту прав особи, коли боржником є державні, комунальні, господарські підприємства.

При цьому, при визнанні норми закону неконституційною мають аналізуватися й інші умови, що правопорушення буде ліквідоване в результаті визнання норми закону неконституційною і право конкретного стягувача буде відновлене або компенсоване. Тому слід звернути увагу й на той фактор, чи правильно сприймається та застосовується певна норма Закону уповноваженими особами. Крім того, мають аналізуватися інші норми законодавства у контексті застосування відповідної термінології, а також можливі інші способи захисту прав особи. На нашу думку, без застосування такого обґрунтованого підходу можна робити загальні висновки щодо неконституційності будь-якої норми закону з позицій ймовірного захисту прав та інтересів стягувача або боржника, а це дестабілізуватиме правову систему України і породжуватиме правовий нігілізм. У зв'язку з цим слід брати за основу не тільки зміст конкретної норми

Закону, а й ті аспекти, як її застосовують уповноважені посадові особи та враховувати дії інших осіб, які могли спровокувати правопорушення.

Після ґрунтовного аналізу Подання ВС, встановлено, що ним зроблене посилання на можливість суду керуватися принципом верховенства права. Але тут слід керуватися законом, зокрема, конституційне право особи заробляти собі на життя працею (ст. 43 Конституції України) гарантується державою у Кодексі законів про працю України [3] (далі-КЗпП України) та кримінальною відповідальністю за ст. 175 Кримінального кодексу України[4] (далі-КК України) за невиплату заробітної плати більш як за один місяць, вчинену умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності.

У Поданні ВС йдеться про нараховану, але не виплачену заробітну плату в розмірі 47 196,14 грн. та інші виплати. Отже, в даному випадку слід говорити про те, що порушення конституційного права працівника, насамперед, мало місце через невиплату заробітної плати на підприємстві і відповідальність, встановлена законодавством, не діє безпосередньо на правопорушників, оскільки в силу припису ст. 117 КЗпП України підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки, а не його керівник, який допустив правопорушення. Тобто заходи забезпечення конституційного права особи на своєчасне і повне отримання заробітної плати та інших виплат не діє в реальних правовідносинах і це є основна проблема не тільки цього працівника, а й інших. У цьому зв’язку виникає риторичне запитання, а норми якого законодавства слід визнати неконституційними, щоб правопорушення в сфері трудових відносин припинилися?

Щодо мотивації Подання ВС про «*тривалу дію зупинення вчинення виконавчих дій*», то воно, фактично, було зупинене приблизно на два місяці, тому варто визнати, що розгляд звернень заявника у даній справі навпаки відрізняється *винятковою швидкістю,* а звернення до суду зі скаргою на дії, рішення або бездіяльність виконавця є певним ускладненням примусового виконання рішення суду та слід акцент зробити на те, що воно мало місце за *ініціативою стягувача.* Так, стягувач звернувся до суду, зокрема, за оскарженням рішення і дії виконавця, які на той час, на нашу думку, були абсолютно законними і лише при їх поєднанні з наказом Фонду державного майна України від 04 січня 2022 року № 1 «Про затвердження переліків об'єктів малої приватизації, що підлягають приватизації в 2022 році» могли бути визнані незаконними як наслідок визнання незаконності відповідного

наказу. Підкреслимо, що на момент звернення скаржника до суду не йшлося про припинення примусового виконання рішення, а тільки про зупинення виконавчих дій.

При цьому, згідно ст. 117 КЗпП України у разі невиплати з вини роботодавця належних звільненому працівникові сум при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку, але не більш як за шість місяців. Тобто у даній ситуації не йдеться про фактичне порушення права стягувача, оскільки в аналізованій справі *тривала дія зупинення вчинення виконавчих дій* може бути компенсована застосуванням ст. 117 КЗпП України та в наступному за рахунок застосування ч. 2 ст. 625 Цивільного кодексу України [5](далі- ЦК України) і нарахування індексу інфляції за весь час прострочення, а також трьох процентів річних від простроченої суми.

Наказ Фонду вже не міг виконуватися у 2023 році, оскільки він втратив чинність у 2022 році, а його пролонгування на новий термін повинно було мати відповідні строки виконання та містити конкретні дії і строки їх вчинення уповноваженими особами (ч. 7 ст. 35 Закону України «Про виконавче провадження»). Якщо цього не було наведено у відповідному наказі Фонду державного майна України, то це правопорушення не слід персоніфікувати по відношенню до виконавця.

Щодо сумнівів ВС щодо «*...існування легітимної мети такого зупинення*», то їх слід розвіювати шляхом з'ясування мети у того, хто видав відповідний наказ. Тому у цій справі суд повинен був проаналізувати Наказ Фонду державного майна України від 04 січня 2022 року, оскільки саме цей Наказ спровокував зупинення вчинення виконавчих дій і, відповідно, приватизацію н*алежного державі пакету акцій АТ «Запорізького виробничого алюмінієвого комбінату» у розмірі 68,0095 % статутного капіталу, який було включено до переліку об'єктів, що підлягають приватизації у 2022 році.* Це обумовлено тим, що Верховний Суд не застосував пункт 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» і тепер наполягає на тому, щоб визнати цю норму Закону неконституційною. Тому проблемність застосування пункту 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» має сприйматися не в контексті зупинення вчинення виконавчих дій, а в тому, куди в першу чергу мають надходити кошти, які будуть отримані від приватизації належних державі акцій. При цьому, на сайті Фонду державного майна нічого не сказано про загальний розмір заборгованості підприємства. А це питання дуже важливе, оскільки у разі перевищення розміру

заборгованості над вартістю підприємства питання об'єктивно стоятиме про банкрутство підприємства, а не про його приватизацію.

Саме *суд* мав обґрунтувати неконституційність пункту 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження» і звернутися до Верховного Суду, щоб останній звернувся з конституційним поданням до Конституційного Суду України. І це положення у ч. 6 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України [6] (далі-ЦПК України) не ставиться в залежність від апеляційного перегляду рішення суду або набрання ухваленим рішенням законної сили. Але такого звернення не було!

Керуючись принципами диспозитивності та змагальності можна зробити висновок про те, що ініціювати визнання норми закону неконституційною має одна із сторін справи, а інша вправі заперечувати проти цього. Саме за таких умов позиція суду щодо неконституційності норми закону набуде об'єктивності, оскільки будуть з'ясовані питання не тільки порушення прав особи нормою закону, але й будуть з'ясовані: за яких умов таке правопорушення виникло, а також інші можливі альтернативні способи захисту прав особи.

Вельми актуальним при розгляді Подання ВС є процедура виконавчого провадження. Так, за ст. 435 ЦПК України та ч. 3 ст. 33 Закону України до повноважень суду входить право встановити чи змінити спосіб або порядок виконання рішення суду. Так, у ст. 112 та інших нормах ЦК України встановлена черговість задоволення вимог кредиторів у разі ліквідації платоспроможної юридичної особи, а це дозволяє, за аналогією, встановлювати порядок стягнення заборгованості за вимогами декількох кредиторів, які віднесені до різних черг. Зокрема, у другу чергу задовольняються вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами тощо. На нашу думку, вимоги кредиторів певної черги не повинні об'єднуватися в єдине «універсальне» зведене виконавче провадження з вимогами інших кредиторів наступних черг без їх диференціювання за чергами. Крім того, у ст. 430 ЦПК передбачено перелік рішень по яких суд має допускати їх негайне виконання, зокрема, у разі *присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць* (п. 2 ч. 1) або всієї суми боргу (ч. 2). Тому встановлюючи допустимість негайного виконання рішення суди здатні надавати їм особливого правового значення, апріорі, виконання поза чергою.

Якщо ж у зведеному провадженні будуть об'єднані рішення, які підлягають негайному виконанню та рішення суду, які підлягають виконанню у звичайному порядку, то, фактично, нівелюватимуться повноваження суду встановити негайне виконання рішення.

Отже, у разі об'єднання різних за категоріями рішень особа вправі вимагати їх роз'єднання і надання належних переваг рішенню суду, яке підлягає негайному виконанню, що обумовлено у ст. 435 ЦПК України та ч. 3 ст. 33 Закону України і, на нашу думку, входить до поняття «спосіб і порядок виконання». Ці поняття застосовується в нормах ЦПК України і в Законі, але вони чітко не сформульовані, тому надавати їм характерних ознак вправі суд, оскільки в нього існують широкі повноваження роз'яснювати судове рішення, встановлювати порядок і спосіб його виконання. В усякому разі, ототожнення вимог в зведеному виконавчому провадженні уявляється можливим лише на певному етапі виконавчого провадження, але це не означає, що вони не можуть бути роз'єднані судом за характерними ознаками рішення і чергою стягнення.

Отже, суди вправі були застосувати ч. 2 ст. 430 ЦПК України і визнати стягнення заробітної плати та інших пов'язаних з ним вимог стягувача такими, що підлягають негайному виконанню і на цій підставі виключити ці вимоги із зведеного виконавчого провадження, яке можна зупинити, а також допустити звернення стягнення на майно боржника, яке не задіяне у виробництві.

Тому по відношенню до захисту прав стягувача у конкретній ситуації Конституційний Суд України може надати тлумачення застосуванню пункту 12 частини першої статті 34 Закону України «Про виконавче провадження», зокрема, що він не застосовується щодо рішень, які підлягають негайному виконанню, оскільки така аналогія випливає з аналізу ч. 1 ст. 38 цього ж Закону, де таким рішенням надається особливе правове значення.

Співпраця між Верховним Судом та Конституційним Судом України із захисту прав людини є об'єктивно необхідною і вона має сприяти удосконаленню законодавства України шляхом застосування верховенства права. Ці два органи наділені в державі істотними владними повноваженнями, їх правові висновки вже відіграють важливу роль у формуванні судової практики, але така співпраця має відповідати певним критеріям.

Так, варто брати до уваги ті повноваження судів, за якими вони здатні захистити права особи і вирішити складні правові ситуації без або із застосуванням верховенства права, а Конституційний Суд України у такому разі має здійснювати контрольну конституційну функцію на підставі конкретного Подання Верховного Суду. В той же час Конституційний Суд України має аналізувати не тільки Подання Верховного Суду, матеріали судової справи, яка стала передумовою для такого подання, але й враховувати позиції тих органів та осіб, які не були залучені до участі в розгляді конкретної справи,

але визнання норми закону неконституційною безпосередньо вплине на їх права.

В аналізованій справі до моменту звернення стягувача до суду мало місце зупинення вчинення виконавчих дій, а не їх припинення і більше того законом передбачалася компенсація втрат в розмірі середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку, але не більш як за шість місяців.

При цьому, в результаті дослідження очевидними стали недоліки Закону України «Про виконавче провадження», де передбачається об'єднувати різні за чергою стягнення, а також не завжди враховується особливе правове значення рішень судів, які підлягають негайному виконанню.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B1#n4537

2. Про виконавче провадження. Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII . URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text

3. Кодекс законів про працю України від10.12.1971 №322-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III . URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

5.Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV . URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6106

6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n1434